
ПОСТАТЬ І ТВОРЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА В СУЧАСНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

УДК 262.12(477)(092)

З першопублікацій

Іван Верстюк

Публіцист, богослов, м. Київ

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ПОСТАТІ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ІВАНА ОГІЄНКА)

Стаття є викладом змісту статті доктора Ю.Мулика-Луцика, яка була вміщена у «Віснику Української Греко-Православної Церкви Канади» (1972 р. — травень — серпень). Подається у скороченому варіанті.

Ключові слова і словосполучення: епохальна людина, православна церква, богословська спадщина, православний філософ, перекладач Біблії, піонер українознавства.

1972 року Божого, в березні місяці, двадцять дев'ятого дня, о 22:15 Господь покликав владика Іларіона, Предстоятеля Української Греко-Православної Церкви Канади у вічність.

Видатна людина своєї епохи, один з найкращих її синів, відійшов у вічність, залишивши нам своє Слово та печать духу.

На жаль, ми не змогли ні привезти для нього хоча б грудочку землі з його рідного Брусилова на Київщині*, ні передати останній поцілунок від сім'ї чи родичів, але від імені всього українського народу ми молитовно прощаємося з владикою, проводжаючи його в останню путь.

* Сучасна Житомирщина. — Ред.

I. ВСТУП ДО БІОГРАФІЇ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

29 березня 1972 р. Українська Греко-Православна Церква Канади і весь український народ зазнав втрати видатного мислителя, ученого, слуги Божого, Його Блаженства владыки Іларіона, митрополита Вінніпегу та всієї Канади. З огляду на цю подію, ми присвячуємо цілий цей номер публікації біографії та коментарів про життєвий та творчий шлях цієї Людини Епохи, які підготував знаний український православний філософ та світський богослов д-р Юрій Мулик-Луцик.

Д-р Мулик-Луцик довгий час був членом викладацького складу богословського факультету Колегії Св. Андрія у Вінніпезі, перебував у тісних особистих та академічних стосунках з митрополитом, а тому мав особливе право писати про цю Людину.

Читаючи статтю д-ра Мулика-Луцика, ми переконуємося, що життєвий шлях митрополита Іларіона є цілою епохою в історії українського народу, його Церкви, мови та літератури. Це справді так, оскільки для митрополита Іларіона український народ був паствою, яку довірив йому наш Спаситель, і тому він відчував кожну народну потребу. Особливої урочистості теперішньому моментові додає той факт, що цей ієрарх був всесвітньо відомою фігурою, його всі знали як доброго пастиря та прекрасного вченого. І через це ми переживаємо величезну втрату для Українського Православ'я, але в той же час ми повинні бути вдячні Богові за те, що нам довелося жити в один час із слугою Божим митрополитом Іларіоном.

Вічна пам'ять!

II. ПЕРШОІЄРАРХ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ МИТРОПОЛІЇ У КАНАДІ ЗАВЕРШИВ СВІЙ ЗЕМНИЙ ШЛЯХ

З відходом Його Блаженства високопреосвященнішого владыки митрополита Іларіона перший розділ історії Української Греко-Православної Церкви Канади, яку він очолював, підійшов до кінця.

Заснована 1918 року колишніми вірянами Української Греко-Католицької Церкви за духовної підтримки митрополита Германоса, американського екзарха Антіохійського Патріархату, Українська Греко-Православна Церква Канади, Церква православних українців у цій країні, стала Митрополією і залишалася нею до моменту обрання митрополита Іларіона її Предстоятелем.

Владыка Іларіон був обраний на митрополичий престол Церковним Собором, який відбувся у Вінніпезі 8 серпня 1951 р. Його інтронізація на митрополичу кафедру відбулась 10 серпня 1951 р. у Храмі св. Михаїла у Вінніпезі.

Кафедральний Собор Пресвятої Трійці у Вінніпезі (побудований пізніше) став митрополичою кафедрою, в якій митрополит служив найчастіше.

«Найперший і найбільший учитель» — так визначають духовний авторитет першоієрархів нашої Церкви, і це формально підтвер-

джено Статутом. Юрисдикційний титул «Митрополит Вінніпегу та всієї Канади» був фактичним статусом Митрополита-Предстоятеля нашої Церкви в Канаді, який був також президентом Консисторії.

Відповідно до традицій Православної Церкви першоєрарх (не тільки в сані митрополита, але й також в сані архієпископа) кожної Православної Церкви автоматично отримує право на титул «Блаженніший», і тому цей титул також належить Предстоятелю нашої Церкви.

Через хворобу та слабкість Його Блаженства митрополита Іларіона в останні роки його життя (він помер у віці 90 років) його обов'язки виконував вікарій, високопреосвященний владика Михаїл, архієпископ Східної єпархії з кафедрою в Торонто.

У щоденних справах функції президента Консисторії у Вінніпезі виконував у разі необхідності преосвященний владика Борис, єпископ Саскатуну.

ІІІ. ЖИТТЄВА ХРОНІКА МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

Митрополит Іларіон (світське ім'я — Іван Огієнко) народився 15 січня (за новим стилем) 1882 р. в маленькому містечку Брусиліві Радомишльського повіту Київської губернії в бідній селянській сім'ї. Його батько, Іван Огієнко, помер у результаті нещасного випадку в 1884 р., і його мати Єфросинія, в дівоцтві Петриченко, зосталася сама з чотирма маленькими дітьми. Життя удови, котра не мала жодної власності, було дуже складним.

Життя її дітей було складним також. Троєх із них взяли до себе на виховання добрі люди, а четвертий, Іван, залишився зі своєї матері, яка заробляла на проживання тяжкою щоденною працею на місцевому господарстві.

Після закінчення чотирирічної початкової школи у 1896 р. Іван вступив до військової медичної школи в Києві, тому що там була можливість отримати безкоштовну освіту та якесь забезпечення. Закінчивши цю школу, він мусів відслужити шестирічний термін в міській лікарні — Іванові довелося працювати в психіатричному відділенні.

У 1903 р. він склав вступні іспити до гімназії в Острозі на Волині та став там заочним студентом. Отримавши тут кваліфікацію, Іван Огієнко покинув роботу в лікарні з наміром вступити на медичний факультет Київського Університету св. Володимира, який також надавав безкоштовну освіту та матеріальну підтримку. Пізніше він перейшов на історико-філологічний факультет цього університету, адже його тяжіння до гуманітарних наук переважило попереднє захоплення медициною. Та в результаті він залишився без засобів до існування і був змушений працювати приватним вчителем, щоб мати можливість сплачувати за навчання і житло.

У 1907 р. студент Іван Огієнко одружився на вчительці Домнікії Литвинчук з Брусилова.

Він закінчив історико-філологічний факультет Університету св. Володимира в 1909 р., отримавши диплом з відзнакою. Темою

його дипломної роботи був «Ключ розуміння» Іоанникія Галятовського. У 1909-1911 роках Огієнко викладав у вищій комерційній школі в Києві і в той же час був слухачем педагогічних курсів, які закінчив 1912 року. Після клопотань (які розпочалися ще в 1909 р.) знаних вчених із Свято-Володимирського Університету Російське Міністерство Освіти нарешті затвердило кандидатуру Івана Огієнка (якого російська влада не дуже любила через його «український сепаратизм») і надало йому викладацьку стипендію на кафедрі російської мови та літератури в цьому ж університеті. У 1915 р. він склав магістерські іспити, отримавши після цього підвищення до позиції приват-доцента. 1915 року університет переїхав до Саратова через розгортання бойових дій, але Іван Огієнко вирішив залишитись в Києві, викладаючи російську мову та літературу в шостій державній київській гімназії. Коли в 1916 р. Свято-Володимирський Університет знову повернувся до Києва, Іван Огієнко почав викладати в ньому історію східнослов'янського діалекту.

Під час революції, яка відбулась в Російській Царській Імперії, в Києві було сформовано Центральну Раду (1917 р.). Тоді лектор Іван Огієнко був призначений викладачем історії української мови в Університеті св. Володимира. Того самого року, 1917, Свято-Володимирський Університет надав йому професорський ступінь* та запрошив очолити кафедру української мови та літератури.

У 1917 р. проф. Іван Огієнко був номінований в якості члена Ради Міністерства Освіти. В той же час він організував Всеукраїнську Церковну Раду, в чому йому допоміг архієпископ Олексій (Доронич). Головною промовою на Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві 13 січня 1918 р. стала лекція проф. І.Огієнка на тему «Відродження Української Церкви».

У 1918 р. проф. Огієнка було запрошено на кафедру української мови Вищих жіночих курсів у Києві, а також на аналогічну кафедру Духовної Академії.

За часів гетьманату Павла Скоропадського у 1918 р. він був одним з організаторів Українського Державного Університету в Києві. Протягом цього періоду проф. І.Огієнко викладав у цьому університеті і разом з тим був головою Комісії з вироблення нового устрою академічних інституцій в Україні та головою Орфографічної комісії.

Пізніше, протягом того самого 1918 року професора І.Огієнка було запрошено на посаду ректора Кам'янець-Подільського Університету, який щойно відкрився. Проф. І.Огієнко відіграв важливу роль в заснуванні цієї інституції, він був ректором цього навчального закладу до 1920 р.

Під час періоду Директорії Української Народної Республіки під головуванням Симона Петлюри проф. І.Огієнко став першим міністром освіти в уряді УНР (1918-1919), а пізніше — міністром віросповідань (1919-1924). Він займав цей пост навіть тоді, коли вже уряд Української Народної Республіки опинився в еміграції.

* Іван Огієнко був на посаді приват-доцента.

У січні 1919 р. уряд Української Народної Республіки призначив проф. І.Огієнка головним урядником урочистостей на честь Прокламації Акту Злуки України та доручив йому очолити всі церемонії. Проф. І.Огієнко назначив 22 січня (1919 р.) датою для цих святкувань.

Симон Петлюра, головний отаман армії та Президент Української Народної Республіки, був змушений виїхати разом з іншими членами уряду УНР на територію Польщі через військову та політичну ситуацію, яка склалася восени 1919 року. В тимчасовому місці перебування УНР — Кам'янці-Подільському — проф. І. Огієнко був призначений Симоном Петлюрою прем'єр-міністром уряду УНР*, і на цій посаді він фактично керував державним апаратом УНР з листопада 1919 р. до 1920 р.

В еміграції, в польському місті Тарнові, проф. І.Огієнко, тепер призначений міністром віросповідань УНР, спрямував у 1921 р. Запит (підписаний декількома тисячами українців) до Константинопольського Патріарха з проханням благословити автокефалію Української Православної Церкви. Але тоді ця справа не зрушилась, бо всі українські землі на той час перебували під окупацією.

У 1920 р. всі центральні та східні землі України були окуповані арміями більшовицького режиму з Москви. Проф. І.Огієнко осів у м. Винники біля Львова й мешкав там зі своєю сім'єю у великій бідності до 1924 р. У 1924-1926 роках він викладав українську мову та літературу в педагогічному інституті в Львові. Коли 1926 року польський уряд звільнив його з цієї посади, він був запрошений викладати церковнослов'янську мову та кириличну палеографію на православному богословському факультеті Варшавського університету. 1930 року відбулась передсоборна Асамблея, яку очолив варшавський православний митрополит Дионісій (Валединський), а його першим заступником й неформальним лідером став проф. І.Огієнко. Але польська влада заборонила скликати Собор Православної Церкви в Польщі, який був підготований передсоборною Асамблеєю, фактично очолюваною Іваном Огієнком.

Чехословацький університет в м. Брно у 1931 р. надав проф. І.Огієнку ступінь доктора філософії за його монументальну роботу «Українська мова в шістнадцятому сторіччі та Крехівський Апостол 1560 р.». Громада українських студентів у Варшаві нагородила його титулом свого Почесного Президента, крім того, він був фактичним президентом Студентського допомогового комітету.

Розпорядженням польського Міністерства закордонних справ у 1932 р. проф. І.Огієнко був звільнений (без пояснення причин та без надання матеріального відшкодування) з Варшавського університету.

У 1933 р. він заснував науково-популярний щомісячник «Рідна мова» та видавав його до того моменту, коли Варшава була окупована німцями — тобто до вересня 1939 р. Крім цього, з 1935 р. він почав публікацію щомісячного журналу «Наша культура». Протягом 1933-

* Був призначений Головноуповноваженим Уряду УНР.

1939 років з'явилися 81 випуски «Рідної мови» та 31 випуск «Нашої культури» (1935-1937).

Протягом цього періоду (після звільнення з Варшавського університету) проф. І.Огієнко приділяв дуже багато часу дослідженню різноманітних аспектів української мови задля пропаганди та практичної реалізації імперативу «один народ — одна літературна мова, одна орфографія та вимова». В той же час він виконував переклад українською мовою Біблії на замовлення Британського Міжнародного Біблійного Товариства (Лондон).

У 1937 р. проф. Іван Огієнко пережив сімейну трагедію: 19 травня дочасно померла його дружина — постійний помічник в роботі. На той момент троє їхніх дітей — дочка та два сини — навчалися в академічних інституціях у Варшаві.

Восени 1939 р., коли німці окупували Польщу та дали їй офіційну назву «Генерал-губернаторство», у Варшаві постала Українська Церковна Рада (таємно, тому що німецька влада не давала дозволів на заснування подібних організацій), яку очолював проф. І.Огієнко. Метою цієї Церковної Ради було створення Української Православної Церкви в Генерал-губернаторстві (яке включало також частину українських земель — Холмщину, Підляшшя, Лемківщину, Засяння).

Польська Православна Церква (яка отримала автокефальний статус від Константинопольського Патріархату в 1924 р.) під проводом її Предстоятеля митрополита Дионісія, маючи кафедру у Варшаві, продовжувала своє існування під час німецької окупації, але була офіційно перейменована в Православну Церкву в Генерал-губернаторстві. У її межах центром українського православного життя стало місто Холм.

На пропозицію Української Церковної Ради в 1940 р. Синод єпископів (під головуванням митрополита Дионісія) Православної Церкви в Генерал-губернаторстві обрав професора Івана Огієнка кандидатом на єпископа Холмщини та Підляшшя з кафедрою в Холмі. Стародавній український православний храм, датований серединою тринадцятого століття, на горі князя Данила Галицького в Холмі, який польська влада віддала Римо-Католицькій Церкві в 1918 р., був повернутий Українському Православ'ю весною 1940 р.

Всі хіротонії єпископського кандидата були здійснені не у Варшаві, а на рідному ґрунті — на Холмщині. У жовтні 1940 р. Іван Огієнко осів у Яблочинському Монастирі св. Онуфрія, 9 жовтня митрополит Дионісій постриг його в чернецтво з ім'ям «Іларіон». Наступного дня, 10 жовтня, висвятив його в диякона, а 11 жовтня — в ієромонаха з піднесенням у сан архімандрита.

Єпископське найменування архімандрита Іларіона було звершене в Холмському Соборі 19 жовтня 1940 р. Предстоятелем Православної Церкви в Генерал-губернаторстві митрополитом Дионісієм, Екзархом Вселенського Константинопольського Патріарха владикою Савватієм, архієпископом Празьким та владикою Тимофієм (Шреретом), єпископом Люблінським. Наступного дня (20 жовтня) в Холмському Соборі

ці самі ієрархи звершили архієрейську хіротонію найменованого в єпископа Іларіона, а під час Великого Входу митрополит Дионісій, відповідно до резолюції Синоду єпископів, підніс єпископа Холмщини та Підляшшя Іларіона до гідності архієпископа.

Синод єпископів Православної Церкви в Генерал-губернаторстві під проводом митрополита Дионісія 16 березня 1944 р. надав архієпископу Іларіону сан митрополита Холмщини та Підляшшя.

Владика Іларіон керував архієпархією Холмщини та Підляшшя до 18 липня 1944 р., доки німецька влада не оголосила про евакуацію з визнанням Холмщини та Підляшшя зоною фронтових дій. Митрополит Іларіон з групою кліриків евакуювався до м. К'ельче, звідти — в м. Криниця на Лемківщині. Того самого року він переїхав з Криниці до м. Стребське Плесо в Словачії, а звідти — в м. Закопане у Польщі. Коли радянсько-німецький фронт перемістився на цю територію, митрополит Іларіон вирушив до Австрії, де осів у Герцогенбургському монастирі коло міста Санкт-Пельтен біля Відня. Звідти він вирушив далі на захід, в м. Фельд-Кірхен (2 квітня 1945 р.), а потім в м. Лозанна в Швейцарії. Деякий час він важко хворів й переніс три складні операції.

Митрополит Іларіон залишався в Швейцарії з 30 квітня 1945 р. до 16 вересня 1947 р. До м. Вінніпег в Канаді він прибув 19 вересня 1947 р.

ІV. МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН — ПРЕДСТОЯТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ КАНАДИ

Під час адміністрування митрополита Іларіона архієпархією Холмщини та Підляшшя ситуація в Українському Православ'ї (так само, як і ситуація в Білоруському Православ'ї) в юрисдикційних справах, які й до цього мали довгу історію, дещо ускладнилась.

Київська імперія, Русь, об'єднувала всі племена східних слов'ян, нащадками яких є сучасні українці, білоруси та росіяни. Тому Київська Митрополія, тобто Церква Русі, що належала до Константинопольського Патріархату, з моменту свого започаткування й до 1448 року охоплювала всі території східних слов'ян.

В тринадцятому сторіччі Київська імперія була завойована монголами. У 1240 р. вони знищили столицю — Київ — і потім заповнили всю імперію, її західні та східні області. Західні провінції, разом з Києвом, знаходились під контролем монголів близько ста років, а східні, разом з Москвою, — близько двохсот років.

Після відходу монголів із західних областей їх зайняли поляки та литовці. У 1340 р. поляки окупували Галичину. Наслідуючи їхній приклад, литовці окупували решту земель сучасної України (Київ був окупований литовцями в 1362 р.). Разом з тим вони зайняли також західні області, що зараз утворюють Білорусь.

До 1448 р. існував один зв'язок між двома зонами окупації, західною (польсько-литовською) та східною (монгольською), — це Київ-

ська Митрополія, Церква Русі, яка перебувала в юрисдикції Вселенського Константинопольського Патріарха.

З 1439 р. (коли Константинопольський Патріарх підписав унію з Римом на Флорентійському Соборі) до 1453 р. Константинопольський Патріархат, до якого належала й Київська Митрополія, був під юрисдикцією Риму.

Оскільки великий князь московський не визнав цієї унії, він від'єднав східні єпархії від Київської Митрополії, і Собор єпископів в Москві заснував Церкву Московії (1448). З цього часу Київська Митрополія, тобто Церква Русі, охоплювала території рутенів (пращурів українців та білорусів, які називала себе русинами), котрі були окуповані поляками та литовцями. Перебуваючи під монгольською окупацією, правителі Москви вживали назву «Московія» стосовно всієї території, яку займали монгольські завойовники, тобто цілий східний регіон.

Після звільнення з-під монголів (1480) східні землі утворили державу Московію. 1547 р. великий князь Московії Іван IV Грозний був коронований на царя. Пізніше Московська Церква отримала статус Патріархату (1589).

В західних провінціях, які перебували під польсько-литовською окупацією, ситуація в Православ'ї була іншою. Актом Люблінської унії (1569) Литва була приєднана до Польщі, і землі західних слов'ян разом з Києвом увійшли до складу польської держави. В результаті цього Київська Митрополія, яка називалася Руською Церквою, опинилася в Польщі. Оскільки в ній домінувала Римо-Католицька Церква, Київська Митрополія зазнала переслідувань, пригноблення, мучеництва.

Константинопольський Патріархат не міг виступити на захист Київської Митрополії, оскільки став заручником турецьких завойовників. Коли турки окупували Константинополь (1453), унія Константинопольського Патріарха з Римом була анульована, так що знов відновилося Православ'я. Та всі патріархи, які не погоджувалися з політикою турецького уряду, були змушені віддавати за це життя й помрати мученицькою смертю.

Такою була ситуація в Київській Митрополії на той момент, коли в 1685 р. Собор єпископів зібрався в Києві для обрання нового митрополита. Фактично, Собор обрав не митрополита, а кандидата на митрополічу кафедру. Ним став Гедеон (Святополк-Четвертинський), Луцький єпископ. З його обранням був пов'язаний один важливий крок — він повинен був перевести Київську Митрополію з юрисдикції Константинополя в юрисдикцію Москви. І тому щойно обраний кандидат відразу вирушив до Москви, де Патріарх Йоаким 8 листопада 1685 р. висвятив його на митрополита. Під час урочистостей, що відбувались в патріаршому соборі, Гедеон перейшов у юрисдикцію Московського Патріарха.

Фактично це був неканонічний акт, тому що православні канони не дозволяють клірикам залишати юрисдикцію свого Предстоятеля без його дозволу. Та ієрархи Київської Митрополії на чолі з митрополитом відійшли від свого Предстоятеля — Константинопольського

Патріарха без його згоди. Пізніше, в 1696 р. Патріарх Константинополя Дионісій підтвердив акт переходу Київської Митрополії під юрисдикцію Московського Патріарха.

У 1924 р. Константинопольський Патріарх Григорій VII офіційно проголосив, що юрисдикція Константинополя над Київською Митрополією не є відміненою. *«Перше від'єднання Київської Митрополії та перебуваючих в її складі православних єпархій Польщі й Литви від Нашого Престолу та їх приєднання до Церкви Московії відбулось з порушенням канонів»*, — заявив Патріарх Григорій VII у Томосі 1924 р. — це був документ, на якому базувалась автокефалія Польської Православної Церкви. Ця автокефалія, надана Константинопольським Патріархом у 1924 р., не від'єднувала Православну Церкву в Польщі від Київської Митрополії, оскільки, за Томосом, ця автокефалія поширювалась на всі єпархії Київської Митрополії, тобто на всю Руську Церкву в її стані на 1448-1686 роки. Іншими словами, Патріарший Томос 1924 р. надавав право Польській Православній Церкві розширити надану їй автокефалію на всі історичні території Київської Митрополії.

Протягом другої світової війни, коли німецька армія окупувала Литву, Польщу, Білорусь та Україну з Києвом, Польська Православна Церква, базуючись на Томосі 1924 року від Константинопольського Патріарха, практично відновила історичні права Київської Митрополії на її територіях. Предстоятель Польської Православної Церкви митрополит Дионісій, який мав кафедру в Варшаві, був автоматично обраний і на Київську кафедру, то ж йому довелося керувати мультинациональною Церквою, яка охоплювала території декількох країн, через Синод та адміністраторів. Його адміністратором в так званому «Рейхкомісаріаті Україні», чії єпархії складали більшу частину мультинациональної Митрополії, був митрополит Полікарп, Луцький архієрей. Його адміністрація, звичайно, не мала жодних ознак автокефалії. Навпаки, було підкреслено, що цей ієрарх перебуває в юрисдикції Предстоятеля Церкви (митрополита Дионісія), що охоплює декілька країн — Польщу, Литву, Білорусь та Україну.

Політико-адміністративна ситуація українців була такою: українські землі на захід від річок Буг та Сян та вся Галичина були частиною «Генерал-губернаторства» (тобто Польщі), серед православних ієрархів на цих землях було двоє українських єпископів (в юрисдикції митрополита Варшавського Дионісія) — владика Іларіон Холмсько-Підляський та владика Палладій (Видибіда-Руденко), архієпископ Краківський та Лемківський. Українські землі на схід від Бугу та Галичини утворювали так званий «Рейхкомісаріат Україна». Між «Рейхкомісаріатом Україною» та українськими землями в Генерал-губернаторстві існував офіційний кордон. Німецька влада суворо заборонила переходити цей кордон. Церковним адміністратором «Рейхкомісаріату України» був митрополит Полікарп Луцький (Волинь), який разом з єпископами, які перебували під його проводом, перебував в юрисдикції митрополита Варшавського Дионісія, Предстоятеля автокефальної Православної Церкви на польських, українських та

білоруських землях. На території «Рейхскомісаріату України» українські православні єпархії під безпосередньою адміністрацією митрополита Полікарпа (Сікорського) фактично утворили автономну Українську Православну Церкву з канонічним підпорядкуванням митрополиту Варшавському Дионісію — Предстоятелю Церкви, яка до 1939 р. називалась Православною Церквою Польщі. Це була Церква західноукраїнських та західнобілоруських земель, які перебували під польською владою; їй було надано автокефалію в 1924 р. Томосом Константинопольського Патріарха.

Після закінчення другої світової війни українські єпископи, що в час війни перебували в канонічній юрисдикції митрополита Варшавського Дионісія, емігрували: митрополит Холмщини й Підляшшя Іларіон, архієпископ Кракова та Лемківщини Палладій (обидва з Генерал-губернаторства) та український єпископат з так званого «Рейхскомісаріату України», де фактично існувала автономна Українська Православна Церква під проводом митрополита-адміністратора Полікарпа.

Коли український єпископат з так званого «Рейхскомісаріату України» виїхав на еміграцію та опинився в юрисдикції митрополита Полікарпа, Українська Греко-Православна Церква Канади звернулась до владики Полікарпа з проханням благословити архієпископа Мстислава очолити Українське Православ'я в Канаді. Коли митрополит Полікарп згодився на це прохання, відбувся спеціальний Собор Української Греко-Православної Церкви в Канаді 12-13 листопада 1947 р. в Саскатуні, на якому було запрошено архієпископа Мстислава очолити Церкву.

Після закінчення Другої Світової Війни митрополит Дионісій, в чий безпосередній юрисдикції перебував тоді митрополит Іларіон, опинився в становищі заручника нового режиму, що встановився в Польщі. Московський Патріархат анулював автокефалію, надану Православній Церкві Польщі Патріархом Константинопольським в 1924 р., та дав їй автокефалію від себе. Щоправда, канонічність єпископату, який перебував в юрисдикції Варшавського митрополита, сумніву не піддавав ніхто й ніколи.

Митрополит Іларіон переїхав з Швейцарії до Канади в парафію Покрови Божої Матері у Вінніпезі, де він залишався з 19 вересня 1947 р. до того часу, поки був обраним на Престол Предстоятеля Української Греко-Православної Церкви Канади.

Десятий Собор Української Греко-Православної Церкви Канади, що відбувся 18-20 червня 1950 р. в Саскатуні, прийняв зречення з предстоятельського служіння архієпископа Мстислава, який того самого року був прийнятий до єпископату Української Православної Церкви в США. Відповідно до рішення цього Собору, керівники Української Греко-Православної Церкви Канади звернулись до митрополита Полікарпа (який резидував у Західній Німеччині) з проханням, щоби він дав згоду на тимчасову духовну опіку над цією Церквою, доки Консисторія (утворена цим Собором) знайде кандидата на постійне предстоятельство.

Тим часом Українська Греко-Православна Церква Канади запросила двох ієрархів з єпископату митрополита Полікарпа (який благословив їх на це) приєднатись до неї: архієпископа Михайла та єпископа Платона. Архієпископ Михайло, запрошений як кандидат на предстоительство, за своєю власною ініціативою та бажанням попросив чільників УГПЦК зняти його кандидатуру на пост Предстоятеля, коли дізнався, що на нього може згодитись митрополит Іларіон. Митрополит Іларіон був обраний Предстоятелем Української Греко-Православної Церкви Канади на спеціально для цього скликаному Соборі у Вінніпезі 8 серпня 1951 р.

Розділ історії УГПЦК, коли її Предстоятелем був митрополит Іларіон, особливо позначений печаттю його духу. Це був час, коли відбулись хіротонії владики Андрія, архієпископа Едмонтона та Західної архієпархії, й пізніше владики Бориса, єпископа Саскатуну. Митрополит Іларіон очолив богословський факультет Колегії Св. Андрія у Вінніпезі (він був заснований в 1946 р.), чий випускники заповнили ряди кліру нашої Церкви в Канаді, а також частково в США. Протягом багатьох років митрополит Іларіон був деканом цього факультету, і це мало значний вплив на релігійну атмосферу серед православних українців у цій інституції.

Митрополит Іларіон, з його авторитетом та досконалістю знань, привів до одного стандарту всі богослужбові аспекти церковного життя, особливо в сфері богослужбових текстів. Він заснував та очолив Навчально-богословське товариство, до складу якого ввійшли викладачі богословського факультету Колегії Св. Андрія — до них з боку митрополита Іларіона були поставлені серйозні вимоги щодо духовного та інтелектуального вишколу. Це й стало основою того, що богословський факультет досяг дуже високого рівня і в релігійно-моральній, і в богословській, і в загальноакадемічній сферах, особливо в галузі україністики.

Протягом періоду духовного проводу митрополита Іларіона в УГПЦК сталася подія значної історичної ваги. 28-30 квітня 1960 р. у Вінніпезі відбувся Акт Духовної Злуки всіх трьох українських православних митрополій — Української Греко-Православної Церкви Канади, Української Православної Церкви в США та Української Православної Церкви в Екзилі (з центром в Західній Німеччині).

V. ВНЕСОК МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА ДО БОГОСЛОВСЬКОЇ СКАРБНИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

У 1907 р. Іван Огієнко, студент історико-філологічного факультету Свято-Володимирського Університету в Києві, почав писати монографію про Іоанникія Галятовського, відомого українського православного проповідника сімнадцятого сторіччя та автора першого українського підручника з гомілетики. Він почав працювати над цією монографією за два роки до завершення університетських сту-

дій. Це була перша дослідницька робота майбутнього науковця. Вибір теми (про відомого українського архімандрита та богослова своєї епохи) не був випадковим. Студент Іван Огієнко був вражений багатством української богословської літератури. В той же час він добре розумів, що дослідження в цій сфері повинно базуватись на універсальному методі, тобто на вивченні всіх співвідносних аспектів духу часу, в який жив та писав Іоаннікій Галятовський. Потрібно також вивчати давню літературну українську мову, історію Української Церкви, історію та теорію гомілетики, канонів, догм тощо. Без розуміння цих та подібних предметів неможливо досліджувати творчість Іоаннікія Галятовського. Таким чином, дослідження ранньої української церковної літератури вимагало богословської підготовки.

Зазначена монографія Івана Огієнка залишається неопублікованою. Його дипломна робота «Ключ розуміння» Іоаннікія Галятовського» була завершена в 1909 р., але також залишається неопублікованою. Обидві ці ранні дисертації студента Івана Огієнка скоріше за все загублені. Так само ми не маємо тексту його виступу на тему «Відродження Української Церкви», що мав місце на Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві 13 січня 1918 р., більшість учасників якого були русифікованими кліриками. Якби текст цього виступу зберігся, тоді його можна було б вважати першою науковою працею з теми «Відродження Української Православної Церкви». Невипадково саме професора Івана Огієнка, а не когось іншого, попросили виступити з такою промовою на Соборі, в якому брали участь переважно священнослужителі, в тому числі й богослови. Ми можемо уявити зміст та головну думку виступу проф. Івана Огієнка на основі його роботи «Українська культура», яка була надрукована в 1918 р. В цій відносно невеликій роботі багато місця відведено питанню Української Православної Церкви.

Крім того, той факт, що Головний Отаман та Президент Директорії Української Народної Республіки в 1919 р. — коли він був дуже стурбований проблемою вибору членів уряду — призначив Івана Огієнка міністром віросповідань. Це доводить, що цей відомий учений, державотворець та український національний діяч був добре підготований в галузі богослов'я. Ми повинні також пам'ятати, що Симон Петлюра особливо дбав про долю Української Православної Церкви. Коли уряд Української Народної Республіки потребував богословського виправдання права УПЦ на автокефалію, щоб представити його у формі запиту до Константинопольського Патріархату від імені уряду УНР та православних українців, то це завдання доручили саме професору Іванові Огієнку (1921).

Коли був заснований православний богословський факультет у Варшавському університеті (1926), деканом якого став митрополит Дионісій, професори факультету назначили Івана Огієнка заступником декана, адже він був *«дуже широко та глибоко обізнаним у сфері богослов'я»*. З цієї ж причини професори богословського факультету запропонували його кандидатуру, яка була потім утверджена, у 1930 р.

на посаду віце-президента (президентом був митрополит Дионісій) передсоборної Асамблеї Православної Церкви в Польщі. Очевидно, що на цю посаду могли обрати тільки людину, яка дуже добре розуміється в богослов'ї.

Після розквіту в шістнадцятому та сімнадцятому століттях, наші українські дослідження в богословській сфері поступово почали занепадати з ліквідацією центрів Українського Православ'я, таких як Острозька Академія та, пізніше, Могилянська Колегія, що створювали наукове середовище для відомих українських богословів, зібраних митрополитом Петром Могилою.

Українська богословська думка була відроджена митрополитом Іларіоном. Саме він створив наступну епоху розквіту наукового богословського мислення в історії української нації.

Богословські праці митрополита Іларіон можна розділити за двома головними принципами — (I) за темою та за (II) дидактичними завданнями.

I. Тут також можливий поділ на дві частини: 1 — універсальні роботи та 2 — національні.

II. Цей розділ поділяється на 1 — науково-дослідницькі роботи та 2 — популярні роботи.

I (1). Його найвидатніша богословська робота універсального характеру — це історико-канонічна монографія під назвою «Поділ єдиної Церкви Христової та перші спроби поєднання», над якою митрополит Іларіон працював сім років (1945-1952). Сама по собі дуже фундаментальна робота, що надає імені митрополита Іларіона назву своєрідного розділу історії українського богослов'я.

(2) Серед робіт митрополита Іларіона, теми яких стосуються національних аспектів Церкви українського народу, ми повинні в першу чергу відзначити його історіографічні роботи. На противагу тим ученим, які починали писати загальні синтетичні роботи про історію Української Церкви, митрополит Іларіон віддавав перевагу вивченню окремих періодів історії нашої Церкви, звертаючи увагу на різноманітні аспекти конкретної епохи в Україні (релігійні, політичні, культурні та інші), і тому публікував свої роботи у вигляді спеціалізованих монографій: «Українська Церква за Богдана Хмельницького (1647-1657)», «Українська Церква за часів Руїни».

II (1). Існує велика кількість популярних наукових робіт універсального характеру митрополита Іларіона. Щоправда, деякі читачі навіть не зможуть знайти критерію, щоби відрізнити його наукові академічні роботи від популярних. Це через те, що митрополит Іларіон завжди у своєму науковому стилі притримувався педагогічного нахилу, використовуючи просту та зрозумілу мову.

Важливим є той факт, що митрополит зміг викласти в академічному вигляді результати своїх досліджень у сфері вивчення методології перекладу Святого Письма та богослужбових книг. Ця його ро-

бота називається «Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову». Вона була опублікована в 19-27 номерах журналу «Духовна бесіда» за 1927 р. Це дуже цікаво, оскільки методологія перекладу Біблії є достатньо новою науковою сферою, та в той же час дуже складною. Митрополит Іларіон був фактично першим, хто проклав шлях у цю галузь.

(2) Існує велика кількість науково-популярних робіт богословського характеру з історії Української Церкви, яку митрополит Іларіон дуже детально вивчав. Частина цих досліджень викладена в популярній формі у праці «Українська Церква — Первозванна».

VI. ВЧИТЕЛЬ НОВОЇ ЕРИ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Загально ми розуміємо вислів «відродження Української Церкви» як відродження її давньої фактичної (а не юрисдикційно-канонічної) незалежності з проекцією необхідності обстоювати її право на автокефалію. На Всеукраїнському церковному форумі митрополит Іларіон був першим, хто заявив про необхідність відродження Української Церкви на основі автокефалії як юрисдикційної основи.

Митрополит Іларіон висловив цю вимогу в її повноті і довів її у своїй промові на тему «Відродження Української Церкви», котра була озвучена на Всеукраїнському Соборі в Києві 13 січня 1918 р. Пізніше, у 1921 р. він сформулював цю вимогу в Запиті, написаному ним, для представлення урядом УНР Константинопольському Патріарху. Але ідея «відродження Української Церкви» у повчаннях митрополита Іларіона не обов'язково означає просту необхідність досягнення Українською Церквою автокефального статусу, але також необхідність збереження православної сутності у відродженні кращих українських традицій в розмаїтті їхніх форм.

Відзначати особливості ери Петра Могили в історії Української Церкви з богословської позиції — це відзначати процес очищення сутності Православ'я в Україні від неправославних впливів, які поступово просочилися у галузь віровчення, богослужіння тощо упродовж довгого часу зусиллями ворожо налаштованих сил.

Митрополит Петро Могила написав у вступі до «Требника», видрукованого 1646 р., що неправославні впливи увійшли до нашої Церкви в Україні та Білорусі через неухважність переписувачів, а також тому що, коли ми певний час не мали єпископів (в час гніту зі сторони польської влади), то *«видавці тих книг не мали достатньо знання щодо цих справ, не розрізняли сутності тайств від їхніх форм, таким чином пропускаючи багато важливих речей і постійно додаючи щось від себе»*.

Таким чином, митрополит Петро Могила ставив за мету очистити Православну Церкву в Україні та Білорусі від неправославних впливів. Це означає, що він намагався відродити Православну Церк-

ву в цих країнах в її чистому вигляді. Після Могили й аж до митрополита Іларіона ніхто більше цим не займався.

З приводу обрання до єпископського служіння, яке відбулось 19 жовтня 1940 р., архімандрит Іларіон (професор Іван Огієнко) у своїй промові на тему «Важкі завдання українського архієрея» відзначив три особливі пункти в своїх поглядах на національні аспекти Церкви українського народу:

1. Українська Церква є першозваною Церквою, тому що її засновником був апостол Андрій.

2. Українська Церква є самостійною, оскільки має власну українську специфіку.

3. Українська Церква є соборноправною, тобто керованою соборно.

Митрополит Іларіон був переконаний, що розвиток національної специфіки в Церкві в жодному разі не суперечить сутності Церкви та православної віри. Під час хіротонії (20 жовтня 1940 р.) він дав клятву вірно виконувати догмати та канони Вселенської Святої Православної Церкви, як вони викладені в Книзі Правил. Він також представив свою клятву в письмовій формі ієрархам, які здійснювали його хіротонію.

Постійно захищаючи українські національні атрибути у формах церковного життя українського народу, митрополит Іларіон зберігав з глибокою самопосвятою сутність православної віри у всіх аспектах: догматичному, канонічному, богослужбовому. Ніхто в історії Української Церкви не працював так багато, перекладаючи та публікуючи українською мовою богослужбові книги.

Початок роботи митрополита Іларіона над церковними перекладами датується 1917 роком, коли він – приват-доцент Київського університету Св. Володимира Іван Огієнко – редагував у Києві українськомовний молитовник архієпископа Олексія (Дородниці) і включив до нього кілька молитов власного перекладу.

Починаючи з 1921 р., коли він опублікував свої переклади декількох молитов в Тарнові, митрополит Іларіон протягом наступних 36 років здійснив 44 переклади богослужбових книг – рекорд, з яким в історії християнства мало хто може зрівнятися.

Проблема перекладу не є простою справою перекладу слів, але й змісту. І щоб переклад не став вільною інтерпретацією тексту богослужбових книг, перекладач повинен бути професійним лінгвістом й мовним естетом, але також і богословом. Те, що ім'я професора Івана Огієнка, а пізніше митрополита Іларіона, стало синонімом ідеї перекладу богослужбових книг українською мовою, повинно бути вивченим не тільки в світлі чистоти української мови, але також у світлі чистоти православної віри, ідентичність якої зараз постійно загрожується різноманітними «інтерпретаціями», пристосованими до «практичних потреб» (соціальних, політичних й інших). Нагадаємо, що православна віра перебувала під загрозою різних неправославних впливів та духу індиферентності в часи митрополита Петра Могили.

Саме він чітко бачив необхідність очищення богослужбових книг та богословських праць від цих речей. Робота Петра Могили в справі очищення була правдивим відродження Православної Церкви в Україні та Білорусі. У наші часи епоха такого відродження Церкви Українського Православ'я була розпочата та очолена митрополитом Іларіоном. В щомісячнику «Слово істини», котрий видавав митрополит Іларіон у 1947-1951 роках, він приділяв багато уваги проблемі необхідності виконання догм та канонів Православної Церкви. Її він роз'яснював читачам в популярній манері. Особливе місце він відводив історії Православної Літургії, сутності та формам Святих Таїн, вченню святих отців Церкви. Він висловлювався логічно та зрозуміло, стверджуючи, що немає Православ'я там, де істина та вчення Вселенської Православної Церкви не виконуються в усій повноті. Починаючи з викладу сутності Православ'я (в роботі «Віра православна») через пояснення сутності Хреста («Хресне Знамення»), шанування святих ікон («Іконоборство»), духу божественності святої таїни хрещення («Таїнство Хрещення Православної Церкви»), нормативних аспектів Божественної Літургії («Як правити Св. Літургію») та іншого і закінчуючи практичними порадами для вірян («Як поводитися в Божому Храмі»), митрополит Іларіон оглянув цілісність Православ'я у своїх архіпастирських повчаннях. Тут він окремо він наголошував на етичних імперативах Євангелія як невід'ємних від сутності Православ'я. Багатьом українцям знайомий пасторальний імператив митрополита Іларіона, більш відомий у своїй скороченій версії: «Служити народові — то служити Богу». Служити народові — це також служити ближньому, кожній людині, тому що любов є служіння — так пояснює митрополит Іларіон у своїй роботі під назвою «Служити народові — то служити Богу».

Усі знають, що професор Іван Огієнко був лідером руху за українізацію богослужіння, щоби Літургія відправлялась сучасною українською мовою. Це було однією з основ його національної ідеології в Українській Церкві. Більшість православних українців на Холмщині та Підляшші бажали, щоби стара богослужбова мова (так звана «церковнослов'янська» з українською вимовою) залишилась в Святій Літургії, тому що для них сучасна мова звучала дуже дивно. Але коли перший Єпархіальний Собор Холмщини та Підляшшя (Холм, 12-21 жовтня 1941 р.) висловив це у формі резолюції, митрополит Іларіон, не вагаючись, благословив це рішення, тому що інакше могли б виникнути послаблення почуттів мешканців цих здавна українських земель до атмосфери в їхній Православній Церкві.

Одним з перших завдань владики Іларіона в іпостасі архієрея Холмщини та Підляшшя було заснування православної школи. І вже у 1941 р. було закладено Духовну Семінарію, яка в 1942 р. була піднесена до статусу Духовної Академії. Її професори були кваліфікованими українськими православними богословами. Всюди, де здійснював своє архіпастирське служіння митрополит Іларіон, поставала українська православна богословська школа, і дух митрополита ство-

рював в ній необхідну релігійну атмосферу, яка переважала над усіма політичними чи іншими симпатіями. У такій атмосфері студенти завжди знаходили свій шлях — без вагань, сумнівів, апатії чи індиферентності — тому що такою була атмосфера християнської віри. Студенти дуже поважали свого архієпископа. І це була не вимушена повага, але справжня, заснована на відданості та любові. Дуже нечасто траплялось таке, що хтось зі студентів після закінчення освіти не йшов служити до Христового Виноградника у ролі священика та слуги Божого, який покликаний стояти над усіма соціальними класами, партіями та організаціями.

Ніщо людське не було поза межами уваги митрополита Іларіона. У ті часи багато хто вважав комунізм справою колективізму, «державним капіталізмом», тоталітаризмом тощо, але митрополит Іларіон зі своєї сторони розумів сутність комунізму більш глибоко. Він усвідомлював очевидність того факту, що сутність комунізму виникла з матеріалістичного світогляду з його фанатичною вірою в матерію. З цієї причини він не мав жодного сумніву щодо можливості «нової антикомуністичної ідеології — такою ідеологією є Єдине Христове Вчення» («Віра і Культура» — Вінніпег. — 1957. — №6(4)).

Стало зрозумілим, що тільки ті люди здатні боротись проти комунізму, які вірять у Бога, живуть за Христовими повчаннями та ніколи не сумніваються у відкритому свідченні своєї християнської віри.

VII. МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН (ІВАН ОГІЄНКО) — ДРУГИЙ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ПЕРЕКЛАДАЧ БІБЛІЇ

Перший переклад Біблії українською мовою в історії українського народу та його Церкви здійснив у дев'ятнадцятому сторіччі Пантелеймон Куліш. Цей переклад з'явився друком у 1903 р.,* але дуже маленьким накладом. Тоді норми української загальної літературної мови ще повністю не сформувались, та й методологія перекладу Біблії ще не була на тому високому рівні, на якому вона є сьогодні. П.Куліш намагався зробити найкраще в умовах своєї епохи з огляду на стан української літературної мови та методології перекладу Святого Письма. Другий переклад Біблії в історії українського народу здійснив митрополит Іларіон.

Переклад Біблії митрополита Іларіона вирізняється трьома спеціальними характеристиками: (1) якістю української мови, (2) ритмічністю речень та (3) точним переданням змісту.

1. Серед визначних українських лінгвістів митрополит Іларіон був винятковим знавцем української мови. Особливу увагу він приділяв висловленню думок у найбільш загальному вигляді — він володів чудовим даром вираження складних думок так, щоби усі могли зрозуміти. Все це разом узятє доводить, що мова його перекладу

* Переклад Біблії 1903 року здійснили І.С.Нечуй-Левицький, П.Куліш та І.Пулій.

Біблії є класичним типом сучасної української літературної мови, до того ж незвичайна простота біблейських виразів так само збережена.

2. У перекладі Біблії митрополита Іларіона збереглася ритмічність оригіналу — велика рідкість в історії українських перекладів Біблії. Будучи поетом, владика Іларіон фокусувався не лише на значенні слів та логічному розвитку речень, але й на поетичних засобах побудови біблійних виразів, включаючи їхню ритмічність. Збереження ритмічності речень без внесення змін до граматичних норм української мови в переданні біблійного стилю є завданням дуже складним.

3. Та найскладнішою справою в перекладі Біблії є точне передання змісту. Існують слова, які мають багато значень. Складність тут полягає в тому, аби акцентувати те значення, яке мало конкретне слово у єврейській мові в Старому Заповіті чи грецькій (койне) — у Новому. Крім цього, потрібно зважати на той факт, що певне висловлювання на мові оригіналу може бути поетичним за своїм змістом, але може бути й буквальним. Без глибокого знання єврейської та грецької та без розуміння духу часу, коли писались Старий та Новий Заповіти, перекладач не зможе нічого зробити.

Митрополит Іларіон почав вивчати єврейську та грецьку мови (а також латинську та церковнослов'янську) ще в студентські роки. Початок підготовки до перекладу Біблії можна датувати 1917 роком.

Крім постійного вивчення цих мов (особливо ретельно вивчав митрополит Іларіон єврейську мову у період між двома світовими війнами у Варшаві під керівництвом одного видатного єврейського науковця), митрополит Іларіон також вивчав різні сфери життя давнього Ізраїлю — його історію, релігію, культуру, світогляд, традиції, звичаї, закони, етнопсихологію. На додаток до цього він вивчав різні аспекти епохи написання Нового Заповіту. Ці наукові студії є інтегральною частиною методології перекладу Біблії. Грецька Церква заборонила переклад Біблії з давньогрецької (койне) на сучасну грецьку мову через страх перед тим, що перекладачі можуть несвідомо внести до тексту Святого Письма думки, яких немає в оригіналі. Неточні перекладі Біблії справді містять у собі більшу чи меншу кількість таких думок, які реально не є біблійними. Тому Грецька Церква стала дуже вимогливою у цій сфері, адже було помічено багато суперечностей у різних існуючих перекладах Святого Письма.

Щоб уникнути помилок, митрополит Іларіон готувався протягом досить довгого часу до виконання такого важливого та відповідального завдання, яким є переклад Біблії на українську мову. Його переклад є справою цілого періоду життя, котрий розпочався ще в часи університетських студій.

Його спорадичні спроби перекладу між 1917 та 1925 роками повинні розглядатись в світлі його напруженої роботи в області методології перекладу Святого Письма та богослужбових книг. З 1921 р. його студії та переклади Біблії стали більш систематичними. Це доводиться тим фактом, що вже у 1927 році митрополит Іларіон зміг

підготувати на основі свого вивчення методології біблійного перекладу статтю «Методологія перекладу Св. Письма і богослужбових книг на українську мову», яка була опублікована в тому ж 1927 році у 19-27 випусках «Духовної бесіди». Контракт на право перекладу Біблії українською мовою було підписано професором Іваном Огієнком та Британським Міжнародним Біблійним Товариством 1 квітня 1936 року. З того часу проф. І. Огієнко майже повністю сконцентрувався на перекладі Святого Письма. В 1937 р. з'являється його переклад Євангелій (у Львові) — Матфея, Марка, Луки та Іоанна. У 1939 р. у Варшаві виходить друком цілий Новий Заповіт і Псалми. Повний переклад Біблії був завершений 11 липня 1940 р., але через обставини другої світової війни рукописи не могли бути доставлені для друку. Після війни різноманітні перешкоди, включаючи формальні процедури (ревізійний комітет та ін.), відклали це важливе завдання аж до 14 березня 1955 р. Цього дня Британське Міжнародне Біблійне Товариство надало формальну згоду прийняти переклад для друку. Переклад був закінчений у квітні 1958 р. Як автор першого наукового перекладу Біблії на українську мову митрополит Іларіон був титулований почесним членом Британського Міжнародного Біблійного Товариства.

Мета цієї величезної роботи — перекладу Біблії — якій митрополит Іларіон присвятив більшість свого часу, мала місіонерський характер. Владика хотів, щоб український народ мав можливість читати Святе Письмо у точному та зрозумілому перекладі українською літературною мовою. Коли внаслідок другої світової війни велика кількість українських біженців опинилась у різних західноєвропейських країнах (1946-1947), вони безкоштовно отримали сотні копій Євангелій в українському перекладі.

VIII. САМОТНІЙ РЕЛІГІЙНИЙ МИСЛИТЕЛЬ

Святі отці Церкви були не просто вченими богословами, але також релігійними мислителями (філософами). У пізній період Середньовіччя релігійне мислення було високо розвинуте в країнах Західної Європи. Сліди релігійного мислення можна також знайти і в ранніх українських православних богословів та церковних письменників. Після розквіту української релігійної літератури п'ятнадцятого, шістнадцятого та сімнадцятого сторіччя релігійна філософія в Україні занепадала. З цієї причини митрополит Іларіон вважається самотнім релігійним мислителем.

Дар рефлексії та гострого проникнення у суть явища помітний у різних сторонах робіт митрополита Іларіона. Вони є сутнісними характеристиками його особистості. Цей факт може бути проілюстрований тим, що в деяких сферах митрополит Іларіон першим побачив існування проблем для філософського осмислення.

Тільки тепер, наприклад, ми вважаємо можливим обговорювати таке питання: чи може українська діаспора зберігати свою національну ідентичність без збереження рідної мови? У відповідь на це ми

звикли чути про запам'ятовування українських слів та фразеології, вивчення української граматики та орфографії й подібні речі, тому що вони є необхідними для збереження української мови в цілях спілкування нею між собою. Та митрополит Іларіон говорив, що для мови важливі не тільки її лексичний склад, граматики, фразеологія, лінгвістичні стилі, орфографія. За ним, сутність рідної мови є чимось значно глибшим.

«Мова є душею нації» — сказано в праці «Українська культура» (1918). Як лінгвіст, проф. І.Огієнко продовжував свої наукові студії з української мови (її морфології, лексики, синтаксису, діалектів, історії та ін.) до тієї межі, де закінчується компетенція та науковий інтерес професійного академічного лінгвіста. Але митрополит Іларіон на цьому не зупиняється. Як мислитель, він іде далі. Йому належить фраза: «Мова є душею нації». І тут він входить у сферу філософії рідної мови, яку він вивчає в світлі сутності нації. Митрополит Іларіон концентрував свої думки на сфері релігії. Для нього поетична форма — тільки засіб, що служить потребам рефлексії. І ці потреби полягають у вираженні тих правд, які відкриваються у дзеркалі інтуїції. Спільність поезії та філософії в тому, що і поет, і філософ намагаються зрозуміти найвищу сутність буття за допомогою інтуїції. З цієї причини всі філософи використовували, більше чи менше, поетичну форму висловлювань.

Релігія є справою не тільки раціональних аспектів людського духу, але також справою волі та почуттів, тобто цілісної душі. Релігійна поезія виникає з релігійних почуттів, які допомагають розумові віруючого наблизитись інтуїтивно до сутності найглибших основ буття. І тому релігійна поезія інколи схожа на молитву. У передмові до першого тому «Філософських містерій» митрополит Іларіон пояснює, чому Біблія містить у собі багато поетичних джерел виразу; чому Псалми були створені у формі релігійної поезії; чому святі отці Церкви висловлювали своє знання істини через релігійну поезію.

Як і в сфері українознавства, так і в сфері релігієзнавства, його головною метою було розкриття сутності української нації, і з цієї причини він концентрувався на проблематиці української мови та культури (як це видно з назв редакцій у Варшаві журналів «Рідна мова» та «Наша культура»), тому й в релігійному мисленні владика Іларіон зосереджувався переважно на проблемах співвідношення істини, віри та культури. З цього так само походять назви журналів, які він видавав у Вінніпезі — «Слово істини» (1947-1951) і пізніше «Віра і культура» (з 1953). У 1951-1953 роках він видавав також у Вінніпезі журнал «Наша культура».

Завдання так званої «чистої науки» («науки заради науки») — проникнути в загадки природи та дослідити їх, тобто пізнати реальність без жодних міркувань стосовно того, куди приведуть нові відкриття. А для ученого-християнина важливо, щоб його відкриття приносили людству добро. Як учений-гуманіст та богослов митрополит Іларіон завжди докладав зусилля, аби пізнати реальність. І він робив це без страху, незважаючи на те, що неодноразово на цьому шляху йому довелося пережи-

вати неприємності чи навіть трагедії. У своїх «Філософських містеріях», написаних в поетичній формі, він особливо наголошує на тому, що історики — більшою чи меншою мірою, свідомо чи несвідомо — подають історичні факти в такому світлі, наче хочуть довести, ніби люди не здатні пізнавати події, віддалені від них у часі.

Ось що митрополит Іларіон казав про цю тенденцію: *«Вся «правдива історія», котра так і прагне показати істину, дуже схожа на погоду, яка дуже часто змінюється — рівно ж як і настрій автора-історика».*

У своїй праці «Народження людини» владики пише: *«Господь є найдосконалішою правдою, у Ньому немає ані часточки зла».* Тільки віра в існування Бога та життя, згідне з ученням Христа, можуть допомогти людині вирішити проблему відношення між реальністю та правдою.

Світ є дуже складним та цікавим, тому що в ньому відбувається космічна містерія. Бог дав людині розум, щоби він розумів світ. І тому віра в Бога та благочестиве життя не суперечать науковому світогляду. Але наука не може нам відкрити всього. Людський розум ніколи не пізнає Божої Таїни сенсу буття всесвіту та людини. Віруючі розуміють, що ці тайни відкриті тільки Богу.

Істинна наука не може суперечити вірі, як про це й каже митрополит Іларіон: *«Навчання та Віра — рідні сестри, а Істина — їхня мати, хоча в реальному житті вони інколи йдуть різними шляхами, та все одно вони прямують до одного місця».* Цю саму ідею він висловлює також іншими словами: *«Знання є дорогою до Істини. Так і призначено для синів Божих — через навчання вони наближаються до Бога, а Бог наближається до них».* Треба пізнавати, вивчати дійсність, і в той же час жити правильно, любити свого ближнього, вибачати своїм ворогам, покладатися на Бога, адже тільки Він знає найвищі тайни світу, включаючи сенс людського життя.

Мета буття людини — це питання (воно схоже на питання про істину), котре турбує філософів ще з часів античності. У роботі «Обожнення людини» митрополит Іларіон вчить, що тільки віруюча людина може пізнати сенс свого існування на Землі, і цей сенс полягає в обожненні людини, наближенні до сутності Бога, наскільки це тільки можливо. Наближатися до Бога — це жити в моральній чистоті та з вірою в Промисел Божий.

ІХ. ПІОНЕР УКРАЇНОЗНАВСТВА

У сфері українознавства є такі теми, які просто не існували, допоки їх не відкрив митрополит Іларіон. І сьогодні вони існують завдяки першопрохідницьким зусиллям владики Іларіона. І тому він належить до найбільш видатних піонерів українознавства. З огляду на це ми згадаємо найбільш важливі факти з цієї галузі.

Автором першої синтетичної роботи про українську культуру є професор Іван Огієнко. Його «Українська культура» була опублікована у 1918 р., «Історія українського друкарства» — у 1925 р. Це була

перша робота у цій галузі знань. До 1927 р. не існувало жодної наукової роботи про методологію перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову. Проф. І. Огієнко був першим, хто почав вивчати цей предмет й опублікував про нього власне наукове дослідження у 1927 р.

«Історія української літературної мови», надрукована у 1950 р., заповнила величезний вакуум у названій сфері, тому що до неї систематичних спроб вивчити цей предмет не було. Так само не вивчалась історія дохристиянської релігії українців, допоки цим не зайнявся митрополит Лларіон (у Лозанні). Він написав велику монографію «Дохристиянські вірування українського народу». Йому ж належить перша спроба вивчення лексичних джерел творчості Тараса Шевченка — «Словник Шевченкової мови» (1961), перша монографія про наголоси — «Український літературний наголос» (1951); цієї проблематику він займався ще з 1916 р., коли почав читати у Київському Свято-Володимирському Університеті курс «Історія східнослов'янського наголосу». Митрополит Лларіон першим зацікавився релігійними мотивами та темами в літературному стилі Тараса Шевченка й написав про це монографію «Релігійність Тараса Шевченка» (1964). Оскільки число публікацій митрополита Лларіона виражається тисячами, зараз неможливо пригадати всі сфери українознавства, котрі були розпочаті зусиллями та ініціативністю владики.

Постать митрополита Лларіона як вченого є всесвітньо відомою. Найбільш знаними у світі є його роботи «Початки азбуки і літературної мови у слов'ян» та особливо «Костянтин і Мефодій» (1927-1928).

Відомий німецький славіст проф. Паулс правдиво зазначив у своїй «Граматичі церковнослов'янської мови», що роботи проф. І.Огієнка містять в собі грандіозну кількість наукових джерел. Дійсно, Іван Огієнко вивчив багато тисяч наукових праць, здійснюючи свої наукові дослідження. На додаток до цього треба зазначити, що його монографія «Методологія наукової праці» є єдиним дослідженням у цій сфері.

Митрополит Лларіон був членом багатьох наукових інституцій часів до першої світової війни:

- Наукове товариство (Київ).
- Товариство Нестора Літописця (Київ).
- Товариство любителів давньої літератури (Петербург).
- Архівна комісія (Київ).
- Військова архівна комісія (Київ).
- Архівна комісія (Катеринослав).

У період між двома світовими війнами він був членом таких інституцій:

- Українське наукове товариство ім. Тараса Шевченка (Львів).
- Комісія з історії книгарства (Київ).
- Славістичний Інститут (Прага).
- Польське лінгвістичне товариство.

А після другої світової війни митрополит Іларіон входив до складу таких товариств:

- Українське наукове товариство ім. Тараса Шевченка (виїхало зі Львова на еміграцію).
- Українська Вільна Академія Наук (в еміграції).
- Інститут дослідження Волині (Вінніпег).
- Науково-богословське товариство (Вінніпег).
- Британське Міжнародне Біблійне Товариство (Лондон).

Перелік публікацій професора Івана Огієнка перших двадцяти років його академічної роботи (1905-1925) є в статті В.Заїкина «Проф. Іван Огієнко за двадцять літ праці: 1905-1925». Вона була опублікована у випусках з липня по грудень журналу «Духовна бесіда» у Варшаві за 1925 рік.

Опісля проф. І.Коровицький продовжив цей список публікацій (з 1897 р.) до 1937 р. — він міститься у його статті «Чин ученого», котра вийшла друком в книзі «Науковий збірник в тридцять річницю наукової праці проф. д-ра І. Огієнка» (Варшава, 1937).

Після року досліджень (1957-1958) проф. д-р Ю.Мулик-Луцик виявив, що ці два переліки (1925 та 1937 років) є неповними. Він виправив їх, додавши пропущені публікації періоду 1897-1937 років, і представив це все митрополиту Іларіону. Та проф. Мулик-Луцик був змушений припинити роботу з дослідження бібліографії наукових праць митрополита Іларіона, бо на той час (1957 р.) було близько 42 неопублікованих робіт владики митрополита і ніхто ними не займався. З часом деякі з них були опубліковані спільними зусиллями Товариства «Волинь» у Вінніпезі та Інститутом Дослідження Волині (Вінніпег). Після цього митрополит Іларіон представив всі свої неопубліковані роботи Товариству «Волинь», яке й почало їх публікувати, та не тільки їх, але й інші роботи владики, котрі стали вже на той час бібліографічною рідкістю.

Ми не маємо списку робіт митрополита Іларіона з 1937 р. і до кінця його життя, хоча цьому етапові належать багато визначних праць — книг, брошур, статей.

Митрополит Іларіон підходив до сфери українознавства не просто як учений — «професіонал» чи фахівець — але насамперед як учений-патріот. Як учений, він чітко дотримувався наукового методу дослідження, котрий вимагає в першу чергу об'єктивності. А як патріот він обирав найперше ті теми для досліджень, котрі були корисними для потреб українського народу.

Історія показує, що навіть на руїнах російського царизму, який був знищений революцією 1917 року, акт українського суверенітету, проголошення Української Народної Республіки в 1918 р. було досягненням дуже нелегким. А ще більш складним було трансформувати наш етнос в націю — монолітну спільноту, свідому свого імені, сутності, ідентичності. Без перетворення етносу у націю було неможливо побудувати державу в умовах, в яких опинилась Україна у 1918 році.

І тому коли постала можливість на горизонті революції в російській царській імперії створення української незалежності, проф. І.Огієнко покинув свій науковий кабінет та почав служити Україні практично, в самопожертві справі перетворення українців у націю.

У 1918 р. він видав роботу надзвичайної важливості — «Українську культуру», перше видання якої мало наклад 100 000 штук (надруковане насамперед для потреб армії), а друге — мільйон. Проф. І.Огієнко вважав своїм першочерговим завданням розповісти мільйонам українців про їхню спільну мову та спільну культуру. Саме вони вирізняють їх з-поміж всіх інших націй та утворюють сутність української національності.

«Я розповім вам про українську культуру, про стародавню культуру нашого народу як нації, про культуру, до якої він ішов довгим шляхом», — писав Іван Огієнко українцям в 1918 р. («Українська культура». — С.4).

У 1917-1918 роках він написав та опублікував такі роботи першочергової важливості: «Українське писання» (близько мільйона екземплярів), «Курс українського язика», «Українська мова».

Справа української єдності вимагала великих зусиль у сфері практичного українознавства. Особливо нагальним було питання вироблення загальної орфографії, спільної для всіх українців. Уряд гетьмана Павла Скоропадського довірив цю справу проф. І.Огієнку. Але розробка загальних граматичних норм української мови та загальної орфографії — одне з найважливіших завдань проф. І.Огієнка — не вичерпувало проблеми. Нація потребувала загальної мови — саме рідна мова є суттю нації.

«Мова є нашою національною ознакою. В нашій мові лежить наша культура, рівень нашої свідомості», — писав Огієнко у 1918 р. *«Мова є формою нашого життя — культурного та національного життя, — це форма національної організації. Мова є душею кожної нації, її священною власністю, її найбільш цінним скарбом... Звичайно, не просто мова, а мова як специфічний орган культури, традиції. В мові полягає наша давня та нова культура, характеристика нашого національного покликання. Мова є не просто засобом розуміння, тому що вона вводить у специфіку культури, специфіку традиції. І тому мова є найчистішим виразом нашої психології, це головний охоронець нашого психологічного еґо... І доки існує мова, доти існує нація, національність. Якщо мова помирає, то не виживе й нація — вона буде розчинена якоюсь сильнішою нацією. Це є причина того, чому мова має таку величезну важливість для національного руху і чому вона займає почесне перше місце серед інших важливих питань. І саме через це наші вороги завжди намагались забронити нашу мову, пригнобити її, знищити».* («Українська культура». — С.240 — 241).

Так говорив найвизначніший лінгвіст-українознавець, звертаючись до свого народу. Ніхто до нього чи після нього не говорив нічого подібного про рідну мову — мову як «вираз національної психології», мову як «душу кожної національності».

Він говорив це задля того, щоби відкрити людям секрет самозбереження нації, щоби показати їм, що державна незалежність повинна бути заснована на усвідомленні людьми їхньої національно-духовної незалежності. Географічно-політична єдність має базуватись на духовній єдності. Тільки свідомість народу щодо його національно-духовної незалежності та єдності може перетворити його на націю. У часи, коли Україна перебувала під окупацією, майже повністю втративши на віки своє панівне становище, а її народ майже цілком перетворився на так званий «третій клас» (селянство), ставши поневолелим в національно-політичному, релігійно-політичному, культурному, соціальному та економічному аспектах, — професор Іван Огієнко говорив своєму пригнобленому народові про багату культуру їхніх пращурів, яка цивілізувала цілий Слов'янський Схід. І він показував, що Церква та культура царської Росії базувались на ґрунті, який обробляли українські плугарі — духовні місіонери, вчені, письменники та техніки. Він першим почав так промовляти до нашого народу в 1918 році як автор «Української культури». Після цього він повторював це в серії своїх робіт — більших і менших. Ці слова митрополита Іларіона наповнюють нас духом месіанізму наших батьків — духом, яким автор «Слова о полку Ігоревім» був сповнений в дванадцятому столітті, показавши своїм сучасникам виняткову важливість місії «захисту християн від язичників».

Протягом віків наші лицарі князівської та козацької історичних епох захищали християнські нації Заходу від орд ворожих сил. Місіонери та учені з-поміж наших прабатьків несли Хрест, Євангеліє та слово науки далеко на Схід Європи. І професор Іван Огієнко показав цей факт своєму нещасному народу, щоби тим самим зміцнити його дух, віру у власні сили та у власне історичне покликання.

Х. ЙОГО ВЕЛИЧЕЗНИЙ СПАДОК ТА НАШ ВЕЛИЧЕЗНИЙ БОРГ

Відомі коротенькі максими митрополита Іларіона. Деякі з них вже стали відомими кожному з нас, як-от: «Служити народові — то служити Богу»; «Любити — це служити»; «Мова є душею нації» та інші. У них зашифровано величезний зміст. Всі ці максими є заповідями. Особливо суттєвим та важливим заповітом для нас у діаспорі є Іларіонова «Книга нашого буття на Чужині». Там викладені його заповіді нам — як зберегти свою національність у розсіяності серед маси інших національностей. Порівняно з багатьма іншими народами, наш масовий «вихід» з України є досі доволі недавнім. І тому ми ще не мали змоги відчутти ту величезну втрату, що сталася через масивну нашу асиміляцію в суспільствах, що складаються з інших національностей. Ілюзія безпеки відвернула наші думки від потреби в ідеології самозбереження в таких середовищах. Але без такої ідеології практично неможливо знайти ефективні методи національного самозбереження.

Якби хтось захотів передати увесь зміст «Книги нашого буття на Чужині» одним реченням, то він зміг би зробити відомим імперативом митрополита Іларіона: «Давайте любити все рідне!». Це означає: давайте любити нашу мову, нашу рідну Церкву, нашу культуру, наші звичаї, нашу історію, наших пращурів та наших нащадків — давайте любити наш народ! «Любити все рідне» — це означає бути патріотом. Намагатися посадити сім'я знання української мови та історії на ґрунті, де немає патріотизму — сизифова праця. Там, де немає українського патріотизму, — там в духовному сенсі «кам'яний ґрунт», у якому сім'я рідної мови не проросте. А навіть якщо й проросте, то ростиме зі складнощами, буде нерозвинутим та слабким.

Заповіді митрополита Іларіона написані для нас. Не виконувати їх — бути в боргу перед ним.

Крім спадку, який вже пустив коріння серед нас у формі деяких аспектів ідеології та науки (в сфері Церкви, релігійного та національного світогляду, національної науки та культури тощо), є ще інший спадок: книжки та рукописи митрополита Іларіона. Цей спадок вимагає вивчення. І це могло б стати значною галуззю наших досліджень — її можна назвати словом «Огієнкіана».

XI. ПАМ'ЯТНИК НЕРУКОТВОРЕНИЙ

У період хіротонії митрополита Іларіона (1940) в місті Холм українські землі на Захід від річок Буг і Сян, тобто Холмщина, Підлягга, Засяння та Лемківщина, знаходилися у межах «Генерал-губернаторства» (так німецька влада назвала Польщу) під німецькою окупацією. Решта українських земель були окуповані радянською армією. Пропонуючи кандидатуру проф. І. Огієнка для єпископства, українці з Генерал-губернаторства не мали сумніву, що в разі відкриття шляху до Києва, владики стане Митрополитом Київським, Предстоятелем Української Православної Церкви.

У 1941 р. німці атакували СРСР з території Генерал-губернаторства та швидко окупували всі українські землі з Києвом включно, але кордони Генерал-губернаторства в напрямку Києва не відкрились. Кордон проліг по річках Буг та Сян, його охороняли німці. Українське православне населення на Схід від Бугу та Сяну, на Поліссі, Волині та в районі біля Дніпра, особливо в Києві, сподівались, що владики Іларіон (з 1941 р. — митрополит) одразу приїде до Києва на митрополичу кафедру як найбільш гідний спадкоємець таких київських митрополитів, як Іларіон (одинадцять століття) та Петро Могила. Але німецька влада заборонила митрополиту Іларіону виїжджати за межі Генерал-губернаторства. Особливо було заборонено йому перетинати кордон з українськими землями в напрямку Києва.

Професор Іван Огієнко був відомим всьому українському народові як колишній міністр Української Народної Республіки, як видатний вчений, богослов, церковний діяч. І тому цілком зрозуміло, що український православний клір, інтелігенція та всі інші частини населення не могли собі уявити більш гідну кандидатуру на кафедру

митрополита Київського, ніж професор Іван Огієнко. Та німецька влада принципово заборонила зайняття вакантної київської митрополічної кафедри. Крім того, німецькі керівники були дуже вороже налаштовані до владики митрополита Іларіона.

Для мільйонів православних українців цей факт був чимось більшим, ніж просто приводом для суму — це була величезна втрата, адже всі розуміли, що поява на київській кафедрі такого архієрея, як владики Іларіон, є чимось, чого можна чекати століттями.

Попри все, протягом років війни мільйони православних українців постійно звертали свої думки та почуття до Данилової Гори в Холмі, де перебував «заручником німців» владики Іларіон, якого люди неофіційно вважали своїм Предстоятелем.

Українська Греко-Православна Церква Канади усвідомлює той факт, що митрополит Іларіон є постаттю загальноукраїнського значення, більше того — значення загальносвітового, епохальною людиною, подібні до якої в історії українського народу зустрічались дуже рідко.

І це усвідомлення, спільне для всіх українців, формує наш духовний пантеон, на якому український народ поставив владиці неруковтворюваний пам'ятний — свою душу.

Вічна пам'ять!

The article accounts the substance of J. Mulyck-Lytchuck's article, which was given in «Herald of Ukrainian Greco-Orthodox Church of Canada» (1972 — may-august). The abridged variant is given.

Keywords and word-combinations: epochal person, Orthodox Church, theological inheritance, Orthodox philosopher, interpreter of Bible, pioneer of Ukraine local-studying.

Отримано: 27.11.2007 р.

УДК 242(71)(092)

Д-р Роман Єринюк

Колегія Святого Андрія (м. Вінніпег, Канада)

ЦЕРКОВНІ ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА) КАНАДСЬКОГО ПЕРІОДУ (1947-1972 рр.)

У статті охарактеризовано пастирські послання митрополита Іларіона, виділено їхні певні групи, визначено їхні концептуальні положення.

Ключові слова і словосполучення: провідник, церковно-духовне та культурологічне спрямування, об'єднуюча дія, власний приклад.

Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) прожив 25 років в Канаді (у місті Вінніпезі) з 1947 по 1972 рік. Спочатку як архієрей — запрошений Собором Св. Покрови в Вінніпезі (це була незалежна Українська Православна парафія), а з 1951 — як Митрополит Української Греко-Православної Церкви в Канаді (1951-1972). На початку своєї